

Zjevování mrtvých v českých zemích raného novověku

Mgr. Helena Chalupová ■ Ústav českých dějin FF UK ■ 12. sjezd českých historiků konaný v Ústí nad Labem

Úvod

Víra ve zjevování mrtvých má prastaré kořeny a vždy bývala velmi silná. Smutek nad ztrátou blízké osoby se zde prolínal se strachem z neznáma, které bylo nutně se smrtí spojené. Plodem tohoto strachu je revenant, jímž rozumíme původně lidskou bytost, která se po své smrti z rozličných důvodů navrací do světa živých. Projevuje se hmotně i nehmotně.

Revenanti nebyli chápáni příliš pozitivně, lidé je interpretovali jako nebezpečí nebo ohrožení světa živých.

Cílem projektu je vytvořit příspěvek k obecnému nazírání na posmrtný život, vytvořit ucelený historický pohled na problematiku revenantů v prostředí českých zemí raného novověku. Prolíná se zde dichotomie oficiálních postojů církve na straně jedné a lidové nazírání na situaci duše a těla po smrti na straně druhé. Sledované jevy jsou komparovány s aspekty těchto v ostatních zemích Evropy.

Prameny výzkumu jsou různorodé. Jedná se zejména o: prameny církevní povahy (pamětní knihy apod.), criminalia, narativní prameny z per kronikářů, dále pak literární prameny typu exempla, letáková publicistika atd. Metodicky projekt vychází ze zahraničních přístupů tzv. dějin emocí, ústřední emoci výzkumu pochopitelně představuje strach.

Základní aspekty problematiky

- Psychický stav člověka
- Iracionalita
- Církev a křesťanská víra
- Pohřební ritus

Kdo je revenant?

Náš jazyk má několik výrazů pro označení těchto znepokojivých mrtvých. Slovo „strašidlo“ je přímo odvozeno od pocitů strachu a zděšení, které působí vizáž umrlce či kostlivce. Dalším označením může být „přízrak“, jenž vyvolává dojem iluze a mámení. Nejlépe však vystihuje tyto úkazy francouzské slovo „revenant“ (z fr. Revenir -> znovu přicházet), doslova je to označení někoho, kdo se vrací.

Revenanty se stávají ti, kteří zemřeli nečekanou a nedobrou smrtí nebo ji způsobili jinému – tj. sebevrazi, vrazi, zabití apod. Revenanti se mohli zjevovat ve snech. Bylo ovšem těžké odlišit, které zjevení iniciuje Bůh a které ďábel (přesněji řečeno, kdy ďábel mámi člověka iluzemi). Obecně se jako věrohodné přijímaly vize spatřené v bdělosti.

Víra ve strašidla a přízraky má dva kořeny: strach z nebožtíků a ohromení, jenž vyvolává každá nepřirozená smrt. Vzbuzují však obavy všichni mrtví bez rozdílu? Nikoliv, nebezpečí představují jen někteří z nich – říká se jim „nešťastně zemřelí“.

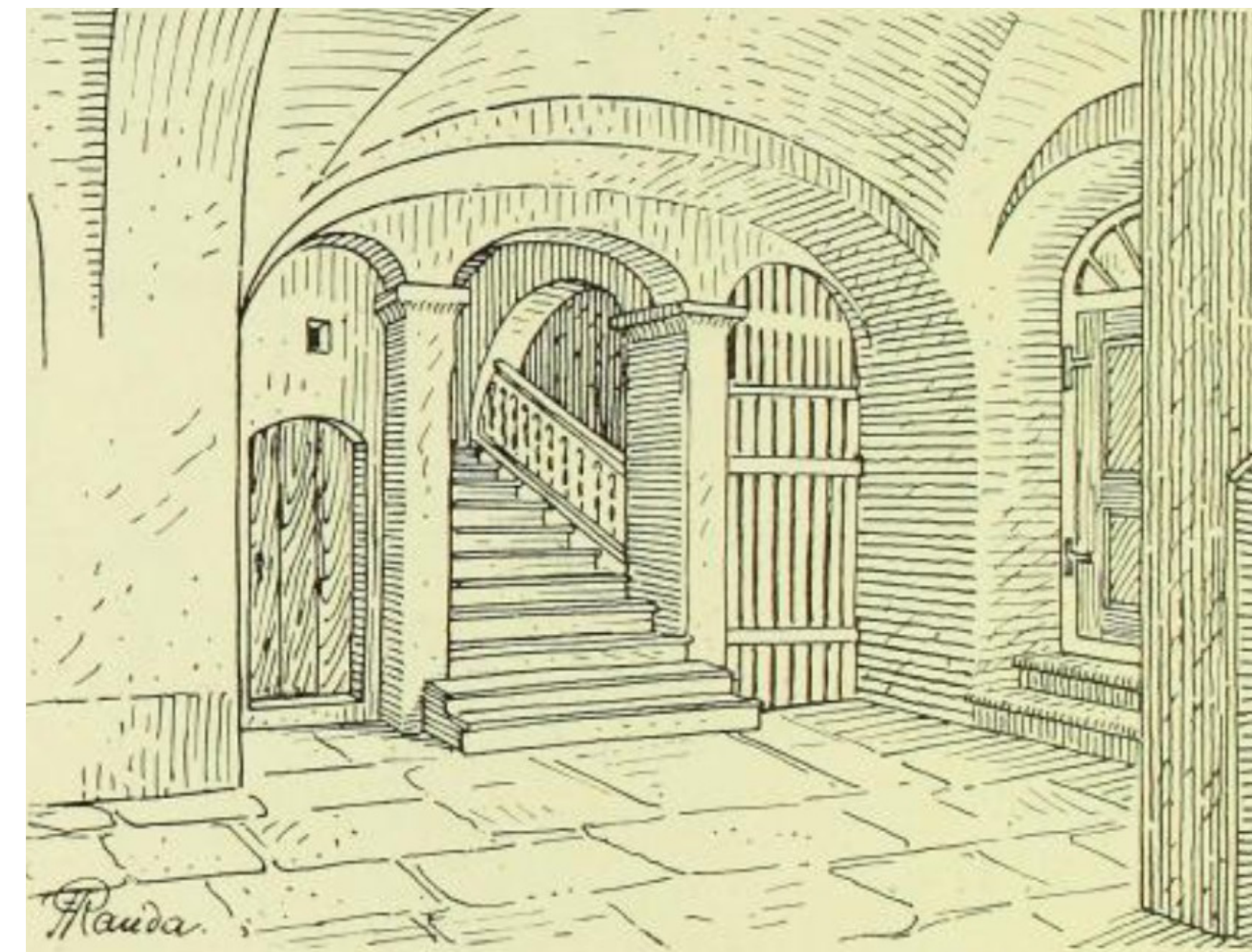
Místa zjevování

V podstatě nelze zavést jakýkoliv řád do toho, jak se revenanti vůči živým projevují a co by je teoreticky mohlo v případě nebezpečného jednání vůči živým zastavit. Někdy se zemřelý člověk zjevuje nezávisle na svém mrtvém těle, někdy zase v blízkosti svého hrobu. Prizmatem raně novověkých pramenů je možné se potkat s revenantem na opuštěném místě, stejně tak i v obydleném prostoru. Oblíbeným motivem příběhů je „strašidelný dům“. Zajímavým typem je tzv. mše duchů, jež se odehrává v místě nejposvátnějším, tj. kostele. Důležitý prostor ovšem představuje očištec. Latinský název pro očištec purgatorium se začal používat ve 2. polovině 12. století.

Mrtví se vracejí, aby informovali o realitě posmrtných trestů, o významu modlitby pro duše v očištcích, o Posledním soudu apod. Výpovědi o revenantech někdy uvádí důvod zjevování, někdy vypovídají pouze o faktu zjevení. Převažují ovšem podání, kde je příčina revenantova zjevení či zjevování morální, tj. většinou se jedná o trest za zlo spáchané během revenantova pozemského života.

Strašidelný dům (1. stol. n. l., Athény)

První proslulý příběh o strašidelném domě pochází z doby 1. století po Kristu a zaznamenal ho Plinius mladší: „V Athénách byl rozlehlý a prostranný dům, který měl velmi špatnou pověst. V nočním tichu tam bylo slyšet řinčení železa a při pozornějším poslechu chřestění okovů, nejprve zdálky, pak docela blízko. Potom se objevila postava, vyhublý a špinavý stařec s dlouhým vousem a rozčuchanými vlasy. Na nohou měl okovy a na rukou pouta, jimiž řinčel. Obyvatelé probdělali celé noci v hrůze a děsu. Ze stálého bdění onemocněli, a protože jejich zděšení rostlo, umírali, neboť i ve dne, ačkoli strašidlo zmizelo, měli je v duchu pořád před očima a strach trval déle než jeho příčina. Ten dům pak byl opuštěn, osaměl a zůstal ponechán jen tomu strašidlu. Přesto byl úředně dán do prodeje, kdyby jej někdo z neznalosti, jaké hrůzy se tam dějí, chtěl koupit nebo najmout.“ Dům koupil filosof Athenodoros, který se pokusí o komunikaci se strašidlem, a to mu ukáže místo, kde by měl kopat. Tam najde zakopané kosterní pozůstatky ovázané železy v okovech. Jakmile tělo řádně pohřbí, strašení přestane.

Revenant Kunze (1592, Horní Benešov)

Doposud jediný doložený případ revenanta z našeho území doby raného novověku s vampyrickými rysy, publikovaný v latině. Zároveň se jedná o nejrozsáhlejší a nejdrobnější pramen popisující revenantovy projevy. Živnou půdou pro Kunzovo údajné revenantství se stal neobvyklý způsob jeho odchodu ze světa. Kunze zemřel na následky zranění, jež mu způsobil kůň. Při umírání sice litoval svých hříchů, ale přítomnost kněze a rozhřešení odmítal. Ve chvíli smrti se na něho vrhl černý kocour, který ale vzápětí zmizel. Krátce po jeho pohřbu celé městečko propadlo hysterii v přesvědčení, že zemřelý Kunze v nejrůznějších a nejhrůznějších podobách straší. Jedním ze svědků jeho zjevení měl být dokonce i místní farář. Popis všech událostí je poměrně obšírný a klid nastal teprve za půl roku, když Kunzovo tělo exhumovali, spálili a popel vysypali do vody.

Strašidlo zavražděné (1683-1684, Budyšín)

Případ bližší našemu prostoru se začal odehrávat krátce před Vánocemi roku 1683 v Budyšíně a trval přibližně rok. Strašidelná historie se stala v rodině místního advokáta Christiana Keilpfluga. Obětí strašení se stala jeho manželka Eva Katharina, které se začala zjevovat přízračná ženská postava oděná po způsobu Lužické Srbky do smutečních šatů. Tato postava tvrdila, že se jmenuje Sabina Ruprechtová a že zde roku 1631 byla zavražděna a pohřbena ve sklepě. Kvůli těmto okolnostem nemůže najít po smrti pokoj a žádala paní Keilpflugovou, aby její ostatky vykopala a pohřbila na luteránském hřbitově dle luteránského ritu. Strašení přízraku začalo postupně uklidňovat a ustalo v říjnu roku 1684.

Martin Reiniger (1762, Praha)

Pramen zachycuje zprávu o vojáku Reinigerovi, jemuž se zjevovala zemřelá osoba a ukládala mu úkoly, jež jí měly dopomoci k vysvobození z muk v očištcích. O tomto případu jsem již několikrát pojednávala, v disertační práci jsem se rozhodla vytěžít jej jinak, tj. přistoupit k jeho komparaci s tzv. případem pekaře Exelia, který se odehrál v letech 1648/1649 v Jindřichově Hradci. Měl několik vidění, domníval se, že se mu zjevují duše z očištců. Ty většinou měly podobu zemřelé osoby v okamžiku její smrti. A jednalo se o lidi, které pekař znal. Duše jej žádaly o náboženské úkony, jež duším měly ulehčit jejich úděl v očištcích – odsloužení mší, obdarování chudých, dar votivního obrazu do místního kostela. Duše zanechávaly znamení – stopy po údajném očištcovém ohni na několika předmětech. 18. ledna 1649 odsloužena zádušní mše, při níž měl Exelius poslední vidění – duše jemu a ostatním účastníkům poděkovala za osvobození.

Mše duchů (1622, Kouřim)

Tzv. mše duchů se v českých pramenech objevuje jako reakce na zněsvěcení posvátného chrámového prostoru. Časově mladší je dochovaný příběh o knězi v Kouřimi, kterého zbičovaly duše, proniknuvší z očištců na zem. Konkrétně: „*Léta Páně 1622 Šimon Eustach Kapihorský, jenž by strašlivě zbičován v den Dušiček, protože za svítání nevstal k sloužení [mše]. Zdá se, že jej duše zemřelých vyburcovaly, protože v očištec věřil málo, nebo vůbec ne.*“ V původním podání příběhu je kněz vytrstán za to, že se vůbec odvážil zpochybňovat existenci očištců a jeho koncept, průběhem času ale syžet zmuťoval do jiné podoby. Pramenem je v tomto případě pamětní kniha kouřimského děkanství, v níž lze tento vývoj sledovat. Již v 18. stol. se ale soudobý kouřimský děkan k dušičkové historii staví skepticky, v dalších dobách se cituje jako hororová kuriozita.

Terminologie

Latinská podle *Alejandro Guzmán Almagro*:

- Phasma/phantasma
- Monstrum
- Ossa/Corpus
- Spectrum
- Lemures

Německá

- Poltergeist nebo Polter Geist
- Nachtgeist
- Gespenst
- Ungethüm
- Blutsauger
- Nachzehrer

Česká

- Příšera (priešera)
- Obluda, oblud
- Přelud/přeludy/přelud/přeluda
- Přístrachy
- Přízrak

Závěr

Víra o revenantech představuje jeden z prvků každodenního života člověka raného novověku a samotná jejich existence se převážně nepochybovala. Mnohé z případů doprovázela ovšem podezření z podvodu, postupem času se již důsledně pochybuje o psychologickém stavu osoby, jež o strašení činila výpověď. Strašidla postupně ztrácela svoji tělesnost, stávala se přízraky, obrazy či klamnými zdánlivými těly. Koncem 18. stol. se oproti tomu projevuje skepse vůči víře v posmrtná zjevení, v menším měřítku přítomná i předtím. Lze zaznamenat zřetelné ochabnutí zájmu nejen o revenantské historiky, ale i o duše v očištcích.

Literatura:

- Alejandra Guzmán Almagro, Ancient names for modern fears: The glossarium of ghosts in Ludwig Lavater's De Spectris. In: Voir des fantômes, Strasbourg 14-17/10.
- Owen Davies, The Haunted. A Social History of Ghosts, Houndmills, Basingstoke, Hampshire 2007.
- Jean Delumeau, Strach na Západě ve 14. - 18. století, Praha 1997.
- Ota Halama, "Obludám nočním tváří v tvář". Revenanti v textech předbělohorských nekatolíků. Halama, Ota. In: Církev a smrt: institucionalizace smrti v raném novověku, Praha 2007, s. 55-68.
- Josef Jireček, Studie z mythologie české, in: Časopis Musea království českého 37, 1863, č. 1, s. 3 –28.
- Claude Lecouteux, The secret history of poltergeists and haunted houses, Rochester 2012.
- Jean-Claude Schmitt, Revenanti. Živí a mrtví ve středověké společnosti, Praha 2002.
- Jiří Wolf, Očištec a revenanti v lidové kultuře českého baroka. Případ pekaře Exelia z let 1648-1649, In: Mezi náboženstvím a politikou: lidová kultura raného novověku, Praha 2005, s. s. 71-78.